
УДК 159.9

А. А. КОВАЛЬ,

*помічник судді Апеляційного суду Полтавської області,
аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЧИННИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ОСОБИСТОСТІ СУДДІ, ЯКІ НЕГАТИВНО ВІДБИВАЮТЬСЯ НА ЯКОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Актуальність дослідження особистості судді з точки зору психології спрямована на вирішення одного з найважливіших завдань судової системи – розроблення шляхів оптимізації професійної діяльності та особистісного розвитку суддів, особливо в період кардинального реформування судової системи. На основі проведеного дослідження встановлено, що синдром емоційного вигорання є поширеним явищем серед служителів Феміди.

Ключові слова: суддя, правосуддя, антропологія, вигорання, самовдосконалення.

Koval, A.A. (2016), "Factors of emotional burnout of a judge's personality that negatively affect the quality of justice" ["Chynnyky emotsiinoho vyhorannia osobystosti suddi, yaki nehatyvno vidbyvaiutsia na yakosti pravosuddia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 124–129.

Постановка проблеми. Проблема підвищення рівня статусу суддів у період реформування судової системи та підвищеної уваги до поведінки носіїв судової влади є вкрай актуальною. Суд набуває статусу інституційно-орга-

нізаційної гарантії можливостей людини, а отже, суспільство висуває особливо високі вимоги до рівня професійних можливостей представників Феміди, на яких покладена важлива й відповідальна правозахисна місія та від

яких залежить успішність утвердження верховенства права в нашій державі.

Актуальність дослідження психологічних аспектів діяльності суддів зумовлена її спрямованістю на вирішення одного з найважливіших завдань судової системи – встановлення верховенства права. Причинами низької довіри громадян до судової влади є не тільки особисті якості окремих її носіїв, а й загальносуспільні негативні фактори, висвітлення та детальне вивчення яких необхідне для підвищення рівня авторитету правозахисного органу.

Стан дослідження. Дослідженням проблеми емоційного вигорання особистості займалися такі вчені, як В. В. Бедь, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, Л. М. Балабанова, В. Ю. Шепітько, І. В. Мостова, Н. Г. Клименко, І. А. Кудрявцев, М. С. Строгович, Б. Романюк, В. О. Татенко, О. Г. Данильян, Г. П. Батуров, Ф. В. Глазіріна, Т. Морщакова, І. Л. Петрухіна, Н. В. Радутний, І. М. Сорокотягіна. Незважаючи на численні здобутки вчених, чинники, що негативно впливають на особистісний розвиток суддів, сприяють їх професійній деформації та підривають авторитет служителів Феміди, досліджені не достатньо.

Отже, метою нашого дослідження є висвітлити основні чинники емоційного вигорання особистості судді.

Виклад основного матеріалу. Якою б ідеальною не була обрана модель судоустрою, наскільки б уніфікованими та гармонізованими не були процесуальні норми, що встановлюють процедуру відправлення судочинства, досягнення принципу верховенства права залежить від тих осіб, які безпосередньо застосовують норми права та вирішують судові справи, тобто суддів. Дослідження особистісних якостей судді має значну практичну цінність, оскільки забезпечує теоретичний фундамент законотворчої діяльності. Особа, яка вже набула статусу судді, повинна не зупинятись у своєму професійному розвитку, а діяти в напрямку самовдосконалення, підвищувати свою майстерність, оперативно реагувати на зміни, відповідати вимогам часу, уникати емоційного вигорання та професійної деформації [1, с. 201].

Нині вже виокремлюється науковий напрям з умовною назвою «судова антропологія» – система уявлень про «суддю-людину» як суб'єкта судового правозастосування, специфіку його впливу на соціальне середовище та про його духовну сферу. Адже хоча процедура судочинства має дуже великий ступінь формалізації, однак застосовує норми людина, яка наділена свідомістю та волею, що дає змогу

вести мову про пряму залежність між особистісними якостями судді та ефективністю судової системи, оскільки весь процес застосування норм закону до спірних правовідносин є свідомим і цілеспрямованим. Тобто не можна не визнати, що саме собою процесуальне законодавство не може гарантувати суспільству якісне правосуддя, тому що може корегуватися особистісними якостями судді.

Професії судді притаманні всі особливості, характерні для інших так званих критичних видів діяльності, враховуючи:

- дефіцит часу (наявність правової регламентації строку розгляду справ);
- вплив на особистість особливо сильних подразників (наявність спору про право чи вчинення правопорушення не тільки призводить до виникнення конфлікту конкретної людини із суспільством та законом в цілому, а й породжує конфліктні стосунки з оточуючими, що може проектуватися і на суддю);
- домінування негативних емоцій над позитивними, що призводить до виникнення стану емоційної напруженості та трансформації особистості, а в подальшому – до перенесення негативних новоутворень на непрофесійну сферу;
- підвищену відповідальність за ухвалення рішень;
- необхідність невідкладного вжиття заходів.

Вказані особливості призводять до виникнення стану психологічної напруженості.

Про професійне вигорання представників Феміди останнім часом говорять все більше науковців, фахівців-психологів, психотерапевтів. Відповідно до Міжнародного рейтингу найбільш небезпечних для життя і здоров'я професій, у якому є окрема категорія «Професії, пов'язані з високим психогенним ризиком», професія судді стабільно, впродовж 10 років займає перші позиції. Такі показники зумовлені надмірними нервово-психічними навантаженнями та переважанням негативного емоційного фону в роботі судді.

Термін «емоційне вигорання» вперше був використаний американським психіатром Х. Дж. Фреденбергом у 1974 році. Ним позначався психічний стан людей, які тісно спілкуються з іншими. Спочатку психіатр відніс до цієї групи фахівців, які працюють у кризових центрах і психіатричних клініках, пізніше об'єднав усі професії, що передбачають постійне тісне спілкування, серед яких професія судді займає провідне місце [2, с. 123]. Синдром емоційного вигорання являє собою стан

емоційного, психічного, фізичного виснаження, розвивається як результат хронічного стресу на роботі. Цей психічний стан характеризується виникненням почуттів емоційної спустошеності та втоми, викликаних власною працею, та поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень [3].

Причини емоційного вигорання суддів можуть бути класифіковані на дві групи:

1) **суб'єктивні (індивідуальні)** – пов'язані з особливостями особистості, віком, системою життєвих цінностей, переконаннями, способами і механізмами індивідуального психологічного захисту, з особистим ставленням до виконуваних видів діяльності, взаємовідносинами з колегами, учасниками судового процесу, членами своєї сім'ї. Сюди можна віднести і високий рівень очікування результатів своєї професійної діяльності, високий рівень відданості моральним принципам, необхідність відповісти на прохання відмовою, схильність до самопожертви тощо. Найбільше схильні до «емоційного вигорання», як правило, найкращі працівники – ті, хто найбільш відповідально ставиться до своєї роботи, переживає за свою справу, вкладає в неї душу;

2) **об'єктивні (ситуаційні)** – безпосередньо пов'язані зі службовими обов'язками.

Значне навантаження та наявність зовнішнього тиску – проблема, з якою стикаються судді під час своєї професійної діяльності, що теж призводить до виникнення явища емоційного вигорання. У незалежній країні судді так і не стали незалежними. На них тиснуть політики, можновладці, органи виконавчої влади, правоохоронці, журналісти. Як наслідок, судді, які не зраджували присязі, перебувають у стані постійного стресу.

Інтерес громадськості до суддів, у тому числі до їх позасудової поведінки, завжди був дуже високим. Судді в Україні зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, бути прикладом неухильного додержання вимог закону й принципу верховенства права, присяги, а також дотримання етичних норм з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість і справедливість суду. Обираючи цю професію, судді добровільно беруть на себе більш істотні обмеження. Тому під інформацією про приватне життя суддів слід розуміти дуже вузьке коло справді особистих питань: стан здоров'я, дошлюбні, шлюбні відносини, відносини між батьками та дітьми, особисті стосунки тощо.

Професія судді вимагає від особистості не тільки постійного самовдосконалення, а й свідомого самообмеження. В деяких випадках дуже сильний емоційний фактор – «присутність глядачів» – сприяє успішному виконанню професійних завдань, в інших може викликати дезорганізацію дій судді, призвести до помилок у діяльності [4, с. 313].

Отже, суддівська діяльність характеризується підвищеною публічністю. Будь-який проступок судді, його слова, тон, манери, зовнішній вигляд – все привертає до себе увагу. Ефективне функціонування суду неможливе без постійної комунікації між судом і суспільством, передумовою якої є забезпечення відкритості та прозорості діяльності судової влади. У зв'язку з цим постає питання, яким є ступінь відкритості інформації про суддів? Розмежувати приватне та публічне життя будь-якої особи надзвичайно складно. Що ж стосується суддів, то межі їх публічності мають бути визначені максимально точно, щоб не завадили неупередженості та незалежності під час виконання своїх обов'язків, водночас не створюючи загрози реалізації принципу транспарентності судової влади.

Суддя завжди працює під гострим, пильним поглядом соціуму, тому що є представником влади і закону. Всі його дії піддаються суворому оціненню з боку оточуючих.

Наступний дуже важливий психологічний аспект суддівської діяльності – виражений **примусовий характер**. Професія судді дуже відрізняється від багатьох інших професій. Незважаючи на внутрішнє самопочуття, особисті переживання, в той момент, коли суддя одягає мантию, він повинен представляти закон та інтереси держави, від імені якої говорить та іменем якої проголошує рішення.

Суддя повинен діяти виключно так, як встановлено процесуальним законом. Він не має права проявляти своє особисте ставлення через якусь емоцію. Тобто повинен ухвалювати рішення, не піддаючись ніякому зовнішньому тиску, ніяким обіцянкам або спокусам з боку зацікавлених осіб, навіть не звертаючи уваги на прохання або вимоги представників владних структур. Проте слід наголосити, що сліпе, фанатичне поклоніння закону, навіть тоді, коли він суперечить почуттєві справедливості, є ознакою деформованої морально-професійної свідомості судді [5, с. 155].

Значущою особливістю суддівської професії є **конфліктний характер** тих ситуацій, на фоні яких проходить судові засідання. Суддя постійно перебуває у стані відносин конфлікту сторін,

які не завжди звертаються за допомогою для представництва своїх інтересів до кваліфікаційних юристів і не мають достатніх знань законодавства та судових процедур, а інколи взагалі налаштованих нігілістично стосовно права [6, с. 59]. За таких умов його правосвідомість зазнає професійної деформації через «дефектний» опосередкований вплив середовища.

Найчастіше діяльність суду здійснюється у складних, напружених умовах, які інколи переходять у конфлікт. І це не випадково, оскільки судовий процес, по суті, відтворює драматичні та трагічні події дійсності, що викликає у зацікавлених осіб ненависть, злість, агресію тощо. Конфліктність діяльності проявляється в найрізноманітніших формах. Вступаючи у взаємодію з конфліктуючими сторонами, в емоційно-забарвлених ситуаціях спілкування суддя повинен зберігати самоконтроль, мати підвищену психологічну стійкість, щоб не піддаватися на провокації та протистояти психічному зараженню людини, яка втратила над собою контроль. Тому витримка судді, його толерантність, спокій, а також необхідна вимогливість як особи, наділеної владою, є дуже істотними та необхідними особистісними якостями. Аналізуючи комунікативні якості судді, необхідно відзначити його вміння активно впливати на підсудних, потерпілих, свідків, які дають помилкові показання. Воно виявляється в тому, що суддя вміє підказати, як себе поводити, розкрити суперечливість у показаннях, довести невиправданість відмови тієї або іншої особи від дачі правдивих показань про вчинений злочин.

Враховуючи, що здійснення правосуддя має високе **комунікативне та емоційне навантаження**, ризик емоційного вигорання у суддів дуже високий.

Стійка увага психологів до емоційної сфери суддівської діяльності визначається тим, що емоції виступають головним результативним механізмом діяльності. Стан особи з точки зору системи – це своєрідна відповідь функціональної системи різних рівнів на зовнішні та внутрішні впливи, що виникають під час виконання значущої для людини діяльності. Особливої актуальності проблема емоційної регуляції набуває на сучасному етапі, коли різко змінюється зміст і спрямованість професійної діяльності судової гілки влади. Чітка правова регламентованість витискає емоційні компоненти, змінюючи тим самим умови та режими функціонування людського фактору в системі правосуддя. Емоційні стани дискомфортного характеру все частіше стають причиною дезор-

ганізації професійної діяльності. Відомо, що професійна діяльність суддів постійно супроводжується нервово-емоційним напруженням і, як наслідок, виникають ознаки професійного стресу. Тривалі стресові переживання можуть призвести до розвитку низки захворювань і деформації особистісних якостей судді [7].

Необхідно зазначити, що емоційне вигорання є надбаним стереотипом емоційної, частіше професійної поведінки і має свої симптоми, яких на сьогодні виділяють понад 100.

Психологічними симптомами емоційного вигорання є:

- підвищена дратівливість, почуття втоми і депресія;
- розчарування в роботі та особистому житті;
- втрата самоповаги і впевненості в собі;
- зниження інтересу до роботи;
- почуття неадекватності, безнадійності, безглуздості того, що відбувається, і незрозумілої провини, часта зміна настрою;
- невмотивоване занепокоєння майбутнім;
- особиста відстороненість, тобто значущі події, що відбуваються навколо людини, викликають у неї слабкий емоційний відгук або просто її не хвилюють;
- почуття неспроможності, безвиході, втрати віри у завтрашній день тощо.

Поведінкові проблеми можуть бути такі:

- емоційні «вибухи», невмотивована зміна настрою;
- нехтування професійними й сімейними обов'язками;
- зниження самокритичності;
- негативна налаштованість стосовно виконуваної роботи, відсутність ініціативи, мотивації;
- зниження продуктивності праці;
- обмеження спілкування з колегами, друзями і знайомими;
- труднощі у спілкуванні з оточуючими, поява негативного ставлення до клієнтів;
- втрата почуття гумору, негативне ставлення до себе;
- зловживання алкоголем, нікотинном, кофеїном тощо.

Синдром емоційного вигорання все ще належить до недостатньо вивчених феноменів особистісної деформації та являє собою багатобачний конструкт, набір негативних психологічних переживань, пов'язаних із тривалими та інтенсивними міжособистісними взаємодіями з високою емоційною насиченістю або когнітивною складністю, а отже можна сказати, що ключову роль у виникненні синдрому вигорання

відіграють емоційно ускладнені або напружені стосунки в системі «людина – людина».

Емоційне вигорання – це комбінація низки взаємопов'язаних симптомів, проте на сьогодні, не існує єдиної точки зору на ці симптоми. Потрібно зазначити, що симптоми, які включає в себе синдром емоційного вигорання, не проявляються одночасно, оскільки існують індивідуальні варіації та індивідуальна ситуація професійного розвитку, як можуть посилювати або згладжувати їх вплив.

Існують різні визначення вигорання, однак у загальному сенсі воно розглядається як відповідна реакція на тривалі професійні стреси міжособистісних комунікацій, яка включає в себе три компоненти: емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію персональних досягнень. Стає зрозумілим, що суддя, в якого проявляються ознаки професійного вигорання, не може належним чином здійснювати судочинство і потребує психологічної допомоги. Основними напрямками попередження емоційного вигорання суддів є:

1) принцип недопущення розширення меж юридичної відповідальності суддів. Професійне виснаження судді не є правопорушенням. Щодо суддів, які знаходяться в такому стані, не можуть застосовуватися заходи юридичної відповідальності;

2) принцип позитивного впливу, оскільки метою таких заходів є відновлення емоційного і психологічного та/або фізичного виснаженого стану суддів. У жодному випадку щодо суддів, які знаходяться у стані професійного вигорання, не можуть бути застосовані заходи негативного адміністративного впливу;

3) принцип непорушності незалежності судової влади, відповідно до якого рішення адміністративного впливу щодо суддів, які знаходяться у стані професійного вигорання, можуть застосовуватися виключно органами суддівського самоврядування.

Як **висновок** зазначимо, що методами адміністративного впливу органів суддівського самоврядування можуть бути: рекомендації суддям, які знаходяться у стані професійного вигорання, пройти курс психологічної реабілітації, пропозиція скористатися відпусткою, у виключних випадках – правом на відставку. Формами адміністративного впливу в цьому випадку має бути рішення зборів суддів суду, в якому працює суддя, ухвалене шляхом голосування. Наш погляд, провідну роль у попередженні та усуненні наслідків професійного вигорання суддів мають відігравати спеціально створені центри психологічної допомоги суддям.

Список використаних джерел

1. Москвич Л. М. Особистісні якості судді в системі забезпечення ефективності судової системи / Л. М. Москвич // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 201–207.
2. Беляєва С. Професійне вигорання: шляхи запобігання / Світлана Беляєва // Слово Національної школи суддів України. – 2014. – № 3 (8). – С. 121–146.
3. Солодухова О. Г. Проблеми «професійного вигорання» [Електронний ресурс] / О. Г. Солодухова // Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція в світову наукову думку : XII Міжнар. наук. інтернет-конф. – Режим доступу: <http://intkonf.org/dpsihol-n-prof-soloduhova-og-do-problemi-profesiynogo-vigorannya/>.
4. Чуева Е. Н. Психологическая культура как составляющая профессиональной компетентности судьи / Е. Н. Чуева // Современные проблемы судостроительства и организации судебной деятельности в Российской Федерации : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Екатеринбург, 12–13 апр. 2012 г.). – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. акад., 2013. – С. 310–316.
5. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність : монографія / Ю. А. Меліхова. – Харків : Право, 2015. – 224 с.
6. Константин О. Щодо проблеми правової культури суддів як умови забезпечення прав і свобод особи в Україні / О. Константин // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 57–66.
7. Дзвоник Г. П. Емоційний компонент в структурі професійної діяльності [Електронний ресурс] / Г. П. Дзвоник, Т. Л. Савченко // Научные конференции, научные журналы. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Psihologia/67373.doc.htm.

Надійшла до редколегії 19.04.2016

КОВАЛЬ А. А. ФАКТОРЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ЛИЧНОСТИ СУДЬИ, КОТОРЫЕ НЕГАТИВНО ОТРАЖАЮТСЯ НА КАЧЕСТВЕ ПРАВОСУДИЯ

Актуальность исследования личности судьи с точки зрения психологии направлена на решение одной из важнейших задач судебной системы - разработку путей оптимизации профессиональной деятельности и личностного развития судей, особенно в период кардинального реформирования судебной системы. На основе проведенного исследования установлено, что синдром эмоционального выгорания является распространенным явлением среди служителей Фемиды.

Ключевые слова: судья, правосудие, антропология, выгорание, самосовершенствование.

KOVAL A. A. FACTORS OF EMOTIONAL BURNOUT OF A JUDGE'S PERSONALITY THAT NEGATIVELY AFFECT THE QUALITY OF JUSTICE

Emotional sphere of judge's activity has been analyzed. The factors of emotional burnout of judge's personality that negatively affect the personal development of judges, promote their professional deformation have been revealed.

Based on the analysis of the literature on the study problems the author has found out that the syndrome of emotional burnout is a state of emotional, mental, physical exhaustion; it is developed as a result of chronic stress at the work. This mental state is characterized by the appearance of emotional emptiness and fatigue caused by their own labor, and combines the emotional emptiness, depersonalization and reduction of professional achievements.

It has been established that emotional burnout – is a combination of a number of correlated symptoms, but today there is no single point of view on these symptoms. It is indicated that symptoms include emotional burnout syndrome do not occur all at once, because there are individual variations, and individual situation of professional development may intensify or smooth their impact.

Keywords: *mental condition, syndrome, phenomenon, self-restraint, self-perfecting, deformation, burnout.*
